

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

HADİS USULÜ AÇISINDAN MEŞHÛR VE MÜŞTEHİR HADİS*

MASHHUR AND MUSHTAHIR HADITH IN METHODOLOGY OF HADITH

İbrahim SAĞLAM

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, ibrahimsaglam74@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8706-7181>

Kırıkkale İl Müftülüğü, KIRIKKALE

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Ekim 2019 / 25 October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Ocak 2020 / 21 January 2020

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar / January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 451-480

* Bu makale, “Müştehir Hadislerin Doğuşu, Gelişimi ve Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinin ilgili bölümlerinden faydalanılarak yazılmıştır.

Öz

Usulcüler, hadisi senedi açısından bir ayrıma tabi tutmuşlar ve her tabakada ikiden fazla râvîsi olan haberler için meşhûr hadis tanımını ortaya koymuşlardır. Bu tanım sonraları muhaddisler arasında büyük oranda kabul görmüş ve meşhûr haber; âhâd haberler alt başlığında sahîh, hasen ve zayıf hadisler için kullanılmıştır. Meşhûr hadisin, ıstılâhî olarak onda şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, bir senedi olup olmadığına, sahîh ya da uydurulmuş olduğuna bakılmaksızın, halkın her kesiminde yayılmış olan hadisler veya hadis diye bilinen sözler şeklinde formüle edilen bir kısmı daha vardır. Hâlbuki meşhûr hadisin bu son kısmı, âhâd haber türü olan diğer kısmından tanım ve içerik açısından oldukça farklıdır. Bu sahada yazılan eserler ve oluşturulan edebiyâtın ise “meşhûr” değil “müştehir” kavramı üzerine kurgulandığı, ilgili eserlerin isimlerinde ve kitapların önsözlerinde bu kelimenin sıkça kullanıldığı gözlenmektedir. Bu manası ile müştehirin tanımı ve kapsamı, hadis usulü çerçevesinde yeniden tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Hadis İstılahları, Hadis Usulü, Meşhûr, Müştehir.

Abstract

Scholars of the hadiths, divided the hadith into different sections in the aspect of the isnad and described the ones transmitted by two or more person is "Masshur" hadith. This definition was later widely accepted among the scholars of the hadith. Mashhur news, in the ahad hadith part, used as a common for sahîh (authentic) and hasen (good) and da'if (weak) hadiths. There is another part of the mashhur hadith, which is formulated; in the term for the word known as hadiths and hadiths spread among the people and irrespective of whether or not the hadith is the isnad, in the minimum and maximum number of narratives, whether it is a sahîh (authentic) and fabricated or not. However, this last part of the masshur hadith is very different in terms of definition and content from the other part of the ahad hadith type. It is observed that the works written in this field and the literature created are based on the concept of “mushtahir” not “mashhur” and that this word (mushtahir) is frequently used in the names of the related works and the foreword of the books. It is important that in this context the definition and scope of the mushtahir hadith is re-determine within the framework of the hadith method.

Keywords: Hadith, Hadith Terminology, Methodology Of Hadith, Masshur, Mushtahir.

Giriş

İslam peygamberinin söz ve davranışları, ashabın kavram ve eylem dünyasını inşa etmiştir. Sahabe ve tâbiûn dönemlerinde hadisler, bir yandan uygulama alanı olarak yaşanırken, diğer yandan bazı sahâbelerin özel gayretleri sayesinde hıfz ve kitabet gibi yollarla kayıt altına alınıyordu.

Kur'ân'a muvafık olan, pratik hayatta daha sık kullanılan, söylendiği esnada birçok kişinin şahitlik ettiği, âdet ve geleneklerle uyumlu ve edebî bir üsluba sahip olan haberler toplumun bazı kesimlerince daha fazla itibar görmüş ve şöhret olmuştur. Bu tarz haberlere, sonraki dönemlerde özellikle Irak fıkıh ekolü çevrelerinde başta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve onun takipçileri tarafından *ma'rûf haber/sünnet*, *meşhûr haber/sünnet* şeklinde tanımlar yapılmıştır.

İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılması, diğer din ve kültürlerle teması, sosyo-politik veya düşünsel görüş ayrılıklarının çoğalması gibi Müslüman toplumlarda yaşanan yeni gelişmeler, halk arasında mahiyeti bilinmeyen ve daha önce duyulmayan bazı haberlerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Zaman ilerledikçe bu tür haberlerin meşhûr/ma'rûf türündeki haberler ile karışma tehlikesi ve sünnet konusunda yeterli bilgisi olmayan insanlar arasında rağbet görmesi, muhaddisleri mevcut hadislerin toplanması, sıhhat durumunun tespiti, nakil konusunda ravîlerin ehliyetini belirlemek gibi çeşitli faaliyetlere sevk etmiştir. Genel olarak hicri ikinci asırdaki hadis faaliyetleri bu ekseninde ilerleyerek hadis tarihinde tedvin ve tasnif faaliyetleri diye ifade edilen Müslümanlara özgü yeni yöntemler geliştirilmiştir. Ma'rûf ve meşhûr hadislerin arasına karışan, halk arasında onlarla aynı düzeyde tutularak insanların dillerinde şöhret bulan ve mahiyeti araştırılmaya ihtiyaç duyulan bu tarz haberlere İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) göre ilk defa dikkat çeken muhaddisler olmuştur.¹

İlk zamanlar kelâm ve fıkıh âlimleri haberi bilgi değeri açısından ele almışlar, meşhûr/ma'ruf haberi sahîh ve mütevâtir haberin içinde değerlendirmişlerdir. Genel olarak hadis usulcileri ise kelâm ve fıkıh âlimlerden farklı olarak hadisleri senedi açısından ayrıma tabi tutmuşlar, meşhûr hadisi, âhâd haberin bir çeşidi olarak her tabakada ikiden fazla râvîsi olan haberler şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanım sonraları muhaddisler arasında büyük oranda kabul görmüş ve *meşhûr hadis*; âhâd haber alt başlığında sahîh, hasen ve zayıf hadisler için kullanılmıştır. Meşhûr hadisteki bu anlam daralmasının irdelenmesi konunun sağlıklı bir şekilde anlaşılması açısından önemlidir.

¹ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilu muhtelifi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1972), 75.

Meşhûr hadisin, ıstılâhî tanımı dışında, onda şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, bir senedinin olup olmadığına, sahîh ya da uydurulmuş olduğuna bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadisler veya hadis diye bilinen sözler şeklinde formüle edilen bir kısmı daha vardır. Meşhûr hadisin bu son kısmı yukarıdaki âhâd haberin bir çeşidi olarak bilinen ve tanımlanan kısmından oldukça farklıdır. Meşhûr hadisin kavramlaşma sürecinde bu iki kısmın birbiriyle nasıl irtibatlandırıldığı ve aynı başlık altına toplandığı konusunun, hadis usulü çerçevesinde ele alınması önem arz etmektedir.

Halk arasındaki dolaşan haberleri konu alan çalışmalar, hicri sekizinci asırdan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu konudaki bilinen ilk eser Zerkeşî'nin (ö. 745/1344) *et-Tezkira fi'l-ebâdîsi'l-müştehir*'sıdır.² Eserin yazılma zamanı, meşhûr hadisin ıstılâhî tanımına kavuşmadığı, buna dair tartışmaların sürdüğü bir döneme rastlamaktadır. Zerkeşî ile beraber bu sahada yazılan eserler “meşhûr” değil daha ziyade “müştehir” kavramı üzerine kurulmuş, eser isimlerinde ve kitap önsözlerinde müştehir kelimesi sıkça kullanılmıştır. Daha sonraları bu sahadaki eserlerin bir edebiyat türü oluşturacak ölçüde arttığı görülmüştür.

Çalışmada, Hz. Peygamber döneminden itibaren haberlerin şöhret bulma sürecine ve meşhûr hadisin anlaşılma biçimlerine değinilmiş, “meşhûr” ve “müştehir” terimlerinin tanımı, niteliği ve sınırları hadis usulü çerçevesinde yeniden tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine çalışmada tarihin bir döneminden sonra artık kitap isimlerinde de sıkça geçen müştehir teriminin, bir edebiyat türü olması yanında, yeni bir hadis çeşidi de olup olamayacağı üzerinde durulmuştur.

1. Meşhûr Hadis ve Müştehir Hadis

Dirâyetü'l-hadîs; hadisleri anlama, isimlendirme ve belli bir kaideye bağlama esasına dayanmaktadır. Rivayetlerin sened ve metin durumlarını anlamaya imkân veren bu kaideler, aynı zamanda hadis tarihi içinde bir kavramsallaşma sürecini de ifade etmektedir. Hadis usulüne dair her terim, bu kavramsallaşma sürecinden geçtikten sonra genel ve teorik kaideler bütünü olarak bir sisteme kavuşmuştur. Fakat hadis ilminin temel kavramalarının henüz terminolojik anlamına kavuşmadan önce ilk dönemlerden itibaren bir mefhum olarak var olduğu daha sonra ıstılâhî manasına kavuştuğu söylenebilir.³ Aynı şekilde hadis

² Bk. İbrahim Sağlam, *Müştehir Hadislerin Doğuşu, Gelişimi ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 265.

³ M. Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 252; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 189-191.

terminolojisindeki kavramlaşma sürecinin “meşhûr hadis” için de geçerli olduğu düşünülebilir.

1. 1. Meşhûr Hadis

Arapça’da, ism-i meful kalıbındaki “meşhûr”, şe-he-ra filinden türemiştir. Şe-he-ra sözlükte “açık oldu” ve “ortaya çıktı” anlamına gelmektedir.⁴ İlgili fiilden türeyen “eş-şehr”, “yılın ayları” manasında Kur’ân’da geçmektedir.⁵ Şe-he-ra filinden türeyen “şehîr” ve “meşhûr” sözlüklerde, “ma’rûf” kelimesi ile “bilinmek”,⁶ “dâle” ile “dolaşmak”⁷ ve “müstefiz” ile “yayılmak”⁸ manalarına sahiptir. Meşhûr kelimesi ve türevleri Arap dilindeki kullanımıyla aynı doğrultuda hadis metinlerinde de geçmektedir. Kaynaklarda yer alan “Hz. Peygamber birbirine kılıç çeken/kılıç gösteren (seyfen meşhûran) bir topluluk gördü de “Allah onlara lanet etsin!” dedi”⁹ hadisinde ve “Bize silah çeken (men şehere ‘aleyna es-silâha), bizden değildir”¹⁰ haberinde şe-he-ra kelimesi ve türevleri fiil ve isim olarak “görünür kılmak, ortaya çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında “Ay yirmi dokuz (eş-şehru tis’un ve ‘işrûne) gündür.”¹¹ haberinde eş-şehr kelimesi “yılın ayları” anlamındadır. Yine “Kim

⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-ayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 1424/2003) 2: 364-363; İbn Zekerîyya İbn Fâris, *Makâyîsu’l-luga* (Kahire: Dâru’l-Fikr, ts.) 3: 222; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 7: 431-432; İbn Muhammed b. Abdurrezzak ez- Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min Cevâhiri’l-kamûs* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414), 7: 66.

⁵ el-Bakara 2/185, 194, 197, 217, 226, 234; el-Mâide 5/92, 97; et-Tevbe 9/2, 36; el-Kadr 97/3.

⁶ Ali b. İsmail İbn Seyyide, *el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-a’zam* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 2000), 4: 185; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, 4: 431; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 4: 66.

⁷ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tebzîbu’l-lugâ* (Mısır: Dâru’l-Mısriyye, ts.), 4: 477; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, 11: 252; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 28: 511; İbn Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek âle’s-sabîhayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 1990), 1: 181, (344).

⁸ Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *Kitâbu’l-misbâhi’l-münîr fî garîbî’s-şerbi’l-kebîr li’r-râfî’* (Kahire: Matbaatü’l-emiriyye, 1922) 1: 445; Şihâbüddîn Mahmud el-Âlûsî, *İkdi’l-dürer fî şerhi muhtasar Nubbeti’l-fiker* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1999), 151, 152.

⁹ Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi’l-ebâdîs ve’l-âsâr* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 5: 32, (25569).

¹⁰ Muhammed İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Hudûd”, 19, (2577); “Fiten”, 3; Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sabîh* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Sayd”, 26. Ayrıca bk. Abdurrezzak b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef* (Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye, 1403), 10: 206; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 3: 380; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Hudûd”, 14; İbn Mâce, *Sünen*, “Fiten”, 3, (3935); . Ahmed b. Şuayb en- Nesâî, *Sünen* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Muhârebe”, 26, (4102).

¹¹ Mâlik b. Enes b. Malik, *Muwatta’* (rivâyetü Yahya b. Yahya) (Kahire: Mektebetü’s-Safâ, 2001), 9, “Kâsru’s-salâti fi’s-sefer”, 10, (38/363); 25, (101/426); “Kible”, 4, (7/461); 18, “Savm”, 1, (2/630); 9, (26/658); Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sabîh* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Savm”, 11, 13; “Meğâzi”, 78; “Tefsîr, Beraa”, 8; “Vitir”, 7; “Meğâzi”, 29; Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sabîh* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “İman”, 6, 40, 101; “Sıyâm”, 3, 4, 23, 24, 25; “Mesâcid”, 5; “Salât”, 101; “İlim”, 9; “Vitir”, 7; “İstiska”, 24; “Mevâkitu’s-salât”, 2.

şöhret elbisesini giyerse (men lebise şuhreten) Allah ona zillet elbisesini giydirir”¹² rivayetinde şöhret kelimesi “sevilmeyen bir nitelikle meşhûr olma” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in İmrü’l-Kays hakkında söylediği “İşte bu anılan -başka bir lafızda: meşhûr (ve fî lafzın: “meşhûrun”)- olan kişi, dünyada hatırı sayılır bir adamdır.”¹³ haberinde meşhûr “tanınmış olmak” manasındadır.

Hiz. Peygamber, sözlerinin kolayca ezberlenip, öğrenilmesi için açık ve anlaşılır konuşur,¹⁴ ashap ise Hiz. Peygamber’in sözlerini kendi aralarında müzakere eder,¹⁵ o esnada bulunmayanlara ulaştırarak¹⁶ yaygınlaştırırlardı.¹⁷ Bununla beraber peygamber-sahâbe iletişiminde, haberlerden bir kısmı sahâbe arasında daha az bilinirken bir kısmı ise daha çok biliniyor, kullanılıyor ve uygulama alanı bulabiliyordu. Esasen sahâbe arasında başta Kur’ân olmak üzere Hiz. Peygamber’in söz ve davranışlarından beslenen bazı uygulama ve esaslar yerleşmiş durumdaydı. Nitekim günlük, haftalık, dönemlik ibadetler, Hiz. Peygamber’in ahlakına dair haberler ile uygulamalar sahâbenin sözlerinde ve pratik hayatta karşılığını buluyordu.¹⁸ Sadece ibadet, ahlaka dair haber ve uygulama değil ahkâma dair esasların da bilindiği hatta bunların sahâbe arasında meşhûr olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹

Sahâbeden bazıları Hiz. Peygamber’den duyduklarını yazıyor; bazıları ise Hiz. Peygamber’den bir şey duyuyor, onunla amel ediyor fakat yazmaya gerek duymuyorlardı. Okuma yazma bilmeyenlerden bazıları ise hadisleri ezberliyordu.²⁰ Hıfz ve kitabetin aynı anda etkin olduğu bu dönemde; Hiz. Peygamber’in sözlerinin diğer sözlerden ayrılması hatta bazı hadislerin çoğu sahâbe tarafından duyulup nakledilmesi, sınırlı sayıda sahâbenin bildiği bazı

¹² Abdurrezzak, *Musannef*, 5: 205 (25268); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4 (4029); İbn Mâce, “Libâs”, 24, (3606-3608); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 92, 139, 304, 442; Camaleddin Muhammed Tahir el-Fetenî, *Mecmeu babri’l-emiâr fî garâibi’l-tenzîl ve letâifu’l-abbâr* (İstanbul: Matbaatu Meclis Dairatu’l-Meâr el-Osmaniyye, 1967), 3: 271; Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* (Riyad: Mektebetu’l-Mearif, 1403/1982), 1: 382. Ayrıca bk. Abdurrezzak, *Musannef*, 5: 205 (25268)

¹³ Ali b. Abdülmelik Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-efâl* (Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1981) 14: 39.

¹⁴ Buhârî, “İlim”, 30.

¹⁵ Hâkim, *Müstederek*, 1: 94; Hatîb, *Câmi’*, 1: 464.

¹⁶ Buhârî, “İlim”, 27; Hâkim, *Müstederek*, 1: 127.

¹⁷ İbn Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *Marifetü’l-ülmi’l-badîs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 52.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Yargı, *Haneî Fıkah Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003) 58; Muhammed Mustafa el-A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş (İstanbul: Usul Yayınları, 1998), 17-27.

¹⁹ Subhî b. İbrahim es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılabları*, çev. Yaşar Kandemir (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 23.

²⁰ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, 14.

hadislerin yayılarak şöhret bulması, meşhûr söz ve meşhûr hadis olgusunun erken dönemden itibaren var olduğunu akla getirmektedir.

Kaynaklarda Hz. Peygamber ve ashap sonrası tâbiûn ve tebe-i tâbiûn dönemi hadisçilerinin “şu sözü duyagelmişimdir” tarzındaki haberler,²¹ bir rivâyetin sahâbe ve daha sonraki nesillerde devamlı söylenip meşhûr olduğu izlemine vermektedir. Erken dönem hadis metinlerinde, diğerlerine göre daha çok bilinen ve şöhret bulan haberler için “meşhûr hadis” kavramının kullanıldığına dair bir örneğe rastlanmamıştır.

Hadis metinlerinde diğerlerine göre daha çok bilinen haberler manasına “meşhûr” değil, “ma’rûf” ibaresi kullanılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in ashaba; “*Sizin bildiğinizi (ma’rûf olan) bir şey benden rivayet edilirse onu alın, bilmediğinizi (münker olan) bir şey rivayet edilirse onu bırakın*”²² sözü ve bu manadaki diğer rivayetlerde²³ “ma’rûf” ve “münker” kavramı kullanılmıştır. Rivayetlerin sahîh kabul edilmesi halinde, hadis ıstılâhlarının temel kavramlarından olan “ma’rûf” terimi erken dönemlerden itibaren hadis metinlerinde yer almıştır.²⁴ Yine Hz. Peygamber’in vefatından sonra da haberler arasında bilinenler (ma’rûf) ve bilinmeyenler (münker) şeklinde ayırımın yapılmaya devam ettiği, haberlerden ma’rûf olanların alınması noktasında uyarıların yapıldığı görülmektedir.²⁵

Yukarda bahsi geçen haberlerdeki ma’rûf kelimesi, meşhûr kelimesinden kök ve anlam bakımından farklıdır. Ayrıca sonraları ıstılâhî manasına kavuşan “ma’rûf hadis” ile “meşhûr hadis” de birbirinden ayrılmıştır.²⁶ Buna rağmen henüz hadisin temel kavramlarının ıstılâhî manasına kavuşmadığı ilk dönemde “ma’rûf” ve “meşhûr” terimleri arasında bir ilinti olduğu düşünülebilir. Zira Abdullah İbn Abbâs (ö. 68/687-688) Hz. Peygamber’den: “*İnsan şeytanlarını görmeyiz yakındır. Onlardan birisi hadis duyar, onu kardeşine fısıldar, o da bir başkasına*

²¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 169 (2426); 2: 92, (5660); 6: 149 (25204); 6: 302, (26620); 6: 377, (27163); Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahîb* (Beirut: el-Mektebetu’l-İslamiyye, 1970), 2: 105, (1012).

²² Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen* (Kahire: Dâru’l-Mehâsin, 1966), 4: 208; Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye fî’ilmî’r-rivâye* (Haydarâbad: Dairatu’l-Mearifî’l-Osmaniyye, 1357/1938), 430; *Târibu Bağdâd* (Beirut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts), 11: 391. Elbânî hadis hakkında zayıf demektedir. Bk. el-Elbânî Muhammed Nasıruddin, *Silsiletu’l-ebadîsu’d-daije ve’l-mevdua* (Riyad: Dâru’l-Mearif, 1988), III: 205.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 323, (2976); 3: 497; 5: 425; Tirmizî, “Tefsiru’l- Kur’ân”, 44, (2581); İbn Hibbân, *Sahîb*, 1: 264, (63). Haberlerin değerlendirilmesi için bk. Celâleddin Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tabzîru’l-havâs min ekâzîbi’l-kusâs* (Beirut: el-Kütübî’l-İslamiyye, 1984), 128-146.

²⁴ Detaylı bilgi için bk. Nevzat Aydın “Hadisin Tespit ve Tenkidinde Ma’rûf/Meşhûr Sünnetin Metodolojik Değeri ve İşlevi”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2011): 149 v.dğr.; Abdullah Aydın, *Hadis İstılâhları Sözlüğü* (İstanbul İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 171, 210.

²⁵ Müslim, *Sahîb*, “Mukaddime”, 4; Hatîb, *Kifâye*, 431; İbn Hallâd el-Hasen er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsul beyne’r-râvî ve’l-vâî* (Beirut: Dâru’l-Fıkr, 1984), 316, 318.

²⁶ Ma’rûf hadis için bk. İbn Hacer Şihâbüddin Ahmed el-Askalânî, *Nüzhbetü’n-naşar fî tavzîhi Nubbeti’l-fiker*, (Dimeşk: Matbaatu’s-Sabah, 2000), 63, 69, 70, Celâlüddin Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’l-Nevenî* (Beirut: Mektebetu’l-Kevser, 1994) 1: 177-178, 241.

fıslıdır. Böylece İnsanlar hadis rivayet eden arkadaşını gördüklerinde dinlemekten yüz çevirirler” sözünü naklettikten sonra; “*Dinlemeye tenezzül etmediğim nice haber vardır*” demektedir. Haberin râvîlerinden el-Velîd b. Yezîd (ö. ?), Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî’den (ö. 197/812) zan ifade eden bir ibare ile onun; “*Her meşhûr hadis, ma’rûfdur*” dediğini haber vermektedir.²⁷ Bu rivayet, hicri ikinci asırda bazı muhaddislerin meşhûr ve ma’rûf kavramlarını aynı manada kullandıklarını göstermektedir.

Hicri ikinci asırda hadisçiler dışında diğer İslâmî disiplinler arasında meşhûr hadis/haber teriminin, sünnetin diğer nesillere aktarım yollarından birisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Disiplinler arası etkileşimin meşhûr kavramına yansımaları ise irdelenmesi gereken önemli bir konudur.

1. 2. İslâmî Disiplinlerde Meşhûr Haber

Hadis, Fıkıh ve Kelâm âlimlerinin haberî bilgiye yaklaşımı, bağlı buldukları disiplinin doğal bir sonucu olarak bazı temel farklılıklara sahiptir. Bu farklılık bazen teknik hususlarda kalırken bazen de epistemolojik açıdan bilginin hükmi değeriyle ilgili önemli ayrışma noktalarına ulaşabilmektedir. Ancak gerek hadis ve gerekse diğer usulcüler bu farklılıklara rağmen birbirlerinden istifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Esasen bu farklılıkları, bir ayrışma nedeni olarak değil, aksine birbirini eleştirerek tamamlayıp geliştiren mukayeseli ilmi hamleler olarak değerlendirmek mümkündür.²⁸

Disiplinler arasındaki karşılıklı ilmî etkileşim, meşhûr kavramı için de geçerlidir. Zira meşhûr kelimesi, hadisçilerden önce fıkıhçılar tarafından daha çok “*meşhûr/ma’rûf sünnet*”, “*meşhûr/ma’rûf hadis*”, “*ma’rûf/meşhûr haber*” şeklinde sünnetin Hz. Peygamber’den sonraki kuşaklara aktarım yollarından birini ifade etmek için kullanılmıştır.²⁹ İlk dönem fıkıh bilginlerinden örnek olması açısından Ebû Hanîfe, farklı iki tarikten gelen rivayetler hakkında bunların birinin meşhûr, diğerinin garîb olduğunu söyler.³⁰ Muhammed (ö. 189/804) bazı haberler hakkında “*apaçık meşhûrdur*”³¹ “*ma’rûfdur, meşhûrdur*”³² demektedir. Aslında Ebû

²⁷ İbn Muhammed Temmâm er-Râzî, *el-Fenâid* (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 1991) 2: 121-122.

²⁸ Harun, Çağlayan, “Sosyo-Kültürel Açısından Kelâm ve Hadis İlimlerinde Epistemoloji”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2016), 88, 89.

²⁹ Yunus Apaydın, “Meşhûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 368.

³⁰ Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit, *Müsnedü Ebû Hanîfe* (Riyad: Mektebetu’l-Kevser, 1994), 180-181.

³¹ Muhammed eş-Şeybânî, *el-Hüccetü ‘alâ ehli’l-Medîne* (Beyrut: Âlemu’l-Kutub, 1983), 2: 371-372.

³² Şeybânî, *Hüccetü*, 2: 650; 4: 367.

Hanîfe ve Muhammed'in bu ifadeleri, hadis usulcileri nezdindeki âhâd haberin bir türü olan meşhûr haberi çağrıştırmaktadır.³³

Son dönem Hanefî usulcileri meşhûr haberi, mütevâtir haberden aşağıda ama haber-i vâhiden biraz üstün bir seviyede görmüşlerdir.³⁴ Sonraki dönem Hanefî usulcileri meşhûr hadisi, mütevâtir hadisler gibi makbul oluşu kesin olan hadis çeşitleri içinde değerlendirmişlerdir. Onlara göre meşhûr haber, ehl-i hadisin ifade ettiği meşhûrun ıstılâhî anlamından farklı olarak, kesin makbul olduğuna hükmedilen haberler cinsinden mütevâtir haberden daha aşağıda, âhâd haberin de bir üstü konumundadır. Hatta Hanefîler buna, müstefiz de demektedirler.³⁵ Kanaatimizce ilk dönem Hanefî usulcileri meşhûr kavramını, haberin rivayet şekillerinden birini ifade etmek üzere, son dönem usulcüler ise red veya kabul açısından ele almışlardır.

Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) ameli ehl-i Medine görüşü, Şâfiî'nin (ö. 204/819) haber-i hasse ve âmme ayrımı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) mutlak haber-i vâhid ve karineli haber-i vâhid şeklindeki haber-i vâhide dair yaptığı ayrımlarda “meşhûr sünnet”, “meşhûr haber” terimlerini çağrıştıracak yönler bulunmaktadır.³⁶

“Meşhûr”, “ma'rûf” ve “müstefiz” ifadeleri, bir haberin diğerlerine göre daha fazla yaygın olduğu manasına bazı muhaddisler tarafından da kullanılmıştır. İbâziye mezhebinden er-Rebî' b. Habîb b. Amr (ö. 180/796),³⁷ başta olmak üzere Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826),³⁸ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849),³⁹ Buhârî (ö. 256/870),⁴⁰ Tirmizî (ö. 279/892)⁴¹ gibi hadisçileri bunlar arasında sayabiliriz.

Meşhûr hadis ibaresini sahîh hadisler manasına kullanan muhaddisler de bulunmaktadır. Müslim (ö. 261/875), bazı hadisçilerin güvenilir râvîlerin naklettiği meşhûr

³³ Bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 1994), 131; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 235; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 252; M. Ali Yargı, *Meşhûr Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2009), 194.

³⁴ Apaydın, “Meşhûr”, 29: 356-357.

³⁵ Mehmet Dinçoğlu, *Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere göre Haberlerin Kabulü ve Reddi* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016), 238-241.

³⁶ Sağlam, *Müştebir Hadislerin Doğuşu*, 39-43.

³⁷ Rebî' b. Habîb b. Amr, *el-Câmi'u's-sabîb* (Beyrut: Dâru'l-Hikme, 1415), 1: 359, (919)

³⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, 8: 49, (14257).

³⁹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 3: 542, (16952).

⁴⁰ Buhârî, “Ahkâm” 14; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât* (Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1983), 34, 37.

⁴¹ Tirmizî, “et-Talak ve'l-Liân”, 17, (1193); “Et'ime”, 7, (1796); “Taharet”, 44, (58), “Salât”, 177, (413); “Edeb”, 65, (2845).

ve sahîh hadislerle yetinmediklerinden yakınırken,⁴² Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ise Mekkelilere yazdığı *Risale ilâ Ehl-i Mekkâ*'de *Sünen* adlı eseri hakkında şunları söylemektedir; “*Sünen'e aldığım hadislerin büyük çoğunluğu meşhûr hadislerdir. Bunlar hadis ile ilgili eser yazan herkesçe meşhûrdur... Hadis garib, şâz olduktan sonra, kendisiyle önceden delil getirilmiş diye, bükme esas alınmaz. Meşhûr, muttasıl ve sahîb olan hadisi reddetmek kimsenin haddi ve hakkı değildir.*”⁴³

Meşhûr teriminin mütevâtir manasına kullanıldığına dair örneklere de rastlamaktayız. Nitekim Müslim; “*Kim, yalan olduğu bilinen bir haberi benden rivayet ederse o da iki yalancıdan/yalancılardan biri olur*” hadisinin Hz. Peygamber'den nakledilen meşhûr bir rivayet olduğunu haber vermektedir.⁴⁴

İlk dönemde muhaddisler hadisi daha ziyade sıhhat durumuna göre taksim etmişler ve hadisler arasında sahîh olanlar ile sahîh olmayanlarını belirlemek üzere eserler telif etmişlerdir. Buhârî ve Müslim'in eserlerine “*Sahîb*” isimlerini vermeleri muhtemelen bu sebeptendir. Bu ikili taksimatın dışında birden fazla tarikten gelen hadisler için başta Abdurrezzak, İbn Ebî Şeybe ve Tirmizî gibi muhaddislerce yapılan garip, meşhûr, ma'rûf, müstefiz gibi değerlendirmeler, hadisin hüccet değerini belirtmek üzere yapılan bir alt taksimat şeklinde gözükmemektedir. Bu son durumda meşhûr kavramı, hadisin rivayet tariklerinin az ya da çok olması ile ilgili bir kavram gibi durmaktadır.

İlk dönem kaynaklarda yer alan ve bir haberin nakil durumunu bildiren “meşhûr” kavramı “ma'rûf”, “sahîh”, “makbûl”, “müstefiz” hatta “mütevâtir” kavramlarıyla yakın manada, bazı yerlerde aynı manada kullanılmıştır.⁴⁵ Dikkat edilirse bu tür hadislerin tamamı sahîh, hasen veya zayıf hadisleri içermektedir. Aslında meşhûr hadis hakkında hadisçiler ile diğer meslek grupları arasındaki etkileşme hadis usulcülerini ile daha farklı bir mecraya kaymıştır.

1. 3. Hadis Usulcülerine Göre Meşhûr Hadis

Usul edebiyâtında öncü kabul edilen Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) eserinde meşhûr hadis tabirine rastlayamadık. Meşhûr hadis kavramını kullanan ilk usulcü Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014). Hâkim, meşhûr hadisi, sıhhat durumuna göre sahîh ve gayri sahîh

⁴² Müslim, *Sahîb*, 674.

⁴³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, nşr. Muhammed b. Sâlih er-Râcihi (Riyad: Beytu'l-Efkârı ed-Duveliyeye, 2013), 12-14. Ayrıca bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 82-87.

⁴⁴ Müslim, *Sahîb*, 674.

⁴⁵ Apaydın, “Meşhûr”, 29: 368.

diye iki kısma ayırmaktadır.⁴⁶ O, sahîh olan meşhûra “Ameller niyetlere göredir”⁴⁷ hadisi ve onunla aynı mertebedeki uzun ve kısa başka hadisleri örnek verir. Sahîh mertebesine ulaşmayan meşhûr hadise ise “Her Müslümanın ilim öğrenmesi farzdır”⁴⁸ hadisini ve bu mertebedeki başka uzun ve kısa haberlere yer verir.⁴⁹ Hâkim, meşhûr hadise dair verdiği örnekleri başka eserlerinde de okuyucuya sunmaktadır.⁵⁰ Verilen örneklere bakıldığında onun meşhûr hadis ile kastettiği, ilk zamanları bir veya birkaç tabakada sadece bir râvîden nakledilirken daha sonraları birçok râvî tarafından nakledilen haberlerdir. Zaten Hâkim, meşhûr hadisin isnat ve tarikleri yönüyle meşhûr olduğunu, bütün tariklerin de bir veya iki cüzde toplandığını söyler.⁵¹ Fakat bu taksimde meşhûr haberin her tabakada olması gereken râvî sayısına bir işaret yoktur. Onun “bir ya da iki cüzde toplandığı” ifadesi ise daha çok hadisin senedindeki sahâbe râvîsine işaret eder gibidir. Diğer yandan ele alınan hadisler ya sahîh ya hasen yahut zayıf diye bilinen türdendir. Müellifin verdiği örnekler arasında mevzû haberler yoktur.

Hâkim, meşhûr hadisi, hem ehl-i hadisin hem de âmmın (hadisçi olmayanların) tanıyabileceği hadisler ile sadece ehl-i hadisin tanıyabileceği hadisler şeklinde başka bir taksime daha tabî tutar. Ona göre bu türün birinci kısmı, yukarıda örnekleri verilen ehl-i ilmin sahîh ve sahîh olmayan şeklinde ifade ettiği meşhûr hadislerdir ki o bunları hadisçiler (hâss) ve hadisçi olmayanlar (âmm) tanıdığını söyler. Hâkim, sadece müçtehit hadisçilerin tanıdığı meşhûr hadislere de değinerek bu konuda; “*Meslekten olmayanlar bu tür hadislere ilk bakışta garîb derler. Hâlbuki bu tür hadislerin meşhûr olma durumunu sadece ehl-i hadisin müçtehit olanları uzun uğraşlardan sonra bilebilirler*” demektedir.⁵² O bu türe, “Allah Resulü, bir ay boyunca rûkûdan sonra kunut yaparak Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua etmiştir” hadisini örnek verir.⁵³ Onun hadisçiler arasında meşhûr hadise dair tespiti daha sonraları ıstılâhî anlamına kavuşan meşhûr hadis için de kıtas olmuştur. Diğer yandan Hâkim'in âmmın tanıdığı meşhûr hadislerden kastı, özellikle hadisçiler dışındaki fıkıhçılar ve usulcülerce bilinen meşhûr

⁴⁶ Hâkim, *Ma'rîfe*, 304-308.

⁴⁷ Buhârî, “Bedu'l-Vahiy” 1, “İman” 41, “İtk” 45, “Eymân” 23, “Hilye” 1; Müslim, “İmâret” 155. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Talak” 10, 11; Tirmizî, “Fedâilü'l-Cihad” 16; Nesâî, “Taharet” 60, “Talak” 24, “el-Eymân ve'n- Nuzû” 19; İbn Mâce, “Zühd” 26; Beyhakî, *Sünenü'l Kübra*, 1: 301, 404

⁴⁸ İbn Mâce, “Mukaddime” 17; Ebu Ya'la, *Müsned*, 5: 283, 6: 97; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 10: 195; *Mu'cemu'l-Evsat*, 3: 57, 8: 1; *Mu'cemu's-Sağîr*, 1: 36, 58; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 2: 253.

⁴⁹ Hâkim, *Ma'rîfe*, 304-308.

⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 1: 62, (295); 1: 151, (536); 2: 182, (2709).

⁵¹ Hâkim, *Ma'rîfe*, 309-310.

⁵² Hâkim, *Ma'rîfe*, 309-310.

⁵³ Buhârî, “Megazî” 38; Müslim, “Mesacid, 297 (677).

haberlerdir. Bu yönüyle Hâkim, meşhûr hadisın meslekten olmayan bazı ilim ehli arasında şöhret bulan kısmına işaret eden ilk usulcüdür.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) kesin kabul değeri bakımından haberleri mütevâtîr ve âhâd şeklinde iki kısma ayırır.⁵⁴ O, hüccet değeri taşımayan haberleri izah ederken şâz, münker ve garîb haberlere değinir. Hatîb, çağdaşlarını meşhûr hadisleri içeren kitaplardan ziyade garîb hadislerin bulunduğu kitaplara yönelmeleri, ma'rûfu değil münkerle ilgilenmeleri, cerhe uğramış, zayıf râvîlerin bulunduğu haberlerle meşgul olmalarından dolayı eleştirir. Arkasından garîb, şâz ve münker hadislerin hüccet değeri taşımadığına dair hadisçilerden naklettiği delilleri arka arkaya sıralar.⁵⁵ Haberlerin mütevâtîr-âhâd şeklindeki ayırım hadisçilerden ziyade haberleri bilgi değerine göre taksim eden kelimcılara aittir.⁵⁶ Anlaşıldığı kadarı ile o, meşhûr ve ma'rûfu, kesin bilgi değeri taşıyan haber olarak görmektedir.

Meşhûr hadise müstakil bir bölüm ayıran ikinci müellif, İbnu's-Salâh'dır (ö. 643/1245). İbnu's-Salâh, Hâkim gibi meşhûrun istilâhî tarifini yapmaz, meşhûru hadisçiler ve diğer âlimler arasında sahîh olan meşhûr,⁵⁷ sadece hadisçiler arasında meşhûr⁵⁸ diye ikiye ayırır.⁵⁹ Yine o, Hâkim'den esinlenerek meşhûru, sahîh ve sahîh olmayan diye ayırır, sahîh kısma Hâkim'in verdiği "Ameller niyetlere göredir"⁶⁰ hadisini, sahîh mertebesine ulaşmayan kısma ise "Her Müslümanın ilim öğrenmesi farzdır"⁶¹ haberini örnek gösterir. İbnu's-Salâh'ın meşhûr hadise verdiği örneklerin tamamı Hâkim'ininki ile aynıdır. Ona göre bir de aslı olmayan ve insanlar arasında dolaşan meşhûr haberler vardır. Eserinde Ahmed b. Hanbel'den yaptığı

⁵⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 16 v. dğr.

⁵⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 141.

⁵⁶ Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis* (Ankara: Kitabiyât, 2004), 114-142.

⁵⁷ Bu konuda o, "Müslüman Müslümanın elinden ve dilinden zarar görmeyendir" haberini örnek vermekle yetinir. Haber için Bk. Buhârî, "Kitâbu'l-İman" 3, "Rikâk" 26; Müslim, "İman" 65. Bu hadisi daha önce Hâkim de örnek olarak göstermiştir. Bak. Hâkim, *Ma'rifet*, 304-308.

⁵⁸ Onun örneği yine Hâkim'in verdiği örnek olan Ri'l ve Zikvân rivayettir.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bu haberler: "Kim bana Safer ayının çıkışını müjdelerse ben de ona cenneti müjdelirim", "Kim bir zimmiye eziyet verirse kıyamet günü ben onun hasmı olurum", "Oruç tutacağınız gün, kurban keseceğiniz gündür.", "At üstünde bile gelse dilenci için bir bak vardır". Bk. İbn Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2012), 265-67.

⁶⁰ Buhârî, "Bedu'l-Vahiy" 1, "İman" 41, "İtk" 45, "Eymân" 23, "Hilye" 1; Müslim, "İmâret" 155. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Talak" 10, 11; Tirmizî, "Fedâilü'l-Cihad" 16; Nesâî, "Taharet" 60, "Talak" 24, "el-Eymân ve'n- Nuzû" 19; İbn Mâce, "Zühd" 26; Beyhakî, *Sünenü'l Kübra*, 1: 301, 404

⁶¹ İbn Mâce, "Mukaddime" 17; Ebu Ya'la, *Müsned*, 5: 283, 6: 97; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 10: 195; *Mu'cemu'l-Ersat*, 3: 57, 8: 1; *Mu'cemu's-Sağîr*, 1: 36, 58; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 2: 253.

nakille bu vasıftaki dört habere yer verir.⁶² Bu yönü ile İbnu's-Salâh, Hâkim'den farklı olarak meşhûr habere aslı olmayan mevzu haberleri de dahil etmiştir.

İbnu's-Salâh, meşhûr hadisin, fıkıhçılar ve usulcülerin mütevâtir diye zikrettikleri hadisler olduğunu söyler. Ona göre ehl-i hadis mütevâtir hadis ibaresini kullanmaz. O, Hatîb'i hadisçilerin değil kelamcı ve fıkıhçıların yolundan gitmesinden dolayı eleştirir. Zira, hadisçilerin rivayetleri arasında nerede ise hiç mütevâtir ibaresi bulunmamaktadır. İbnu's-Salâh mütevâtiri; “*Kendisi ile zâarurî ilim elde edilen ve senedinde başından sonuna kadar yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun naklettiği haber*” diye tanımlar ve hadisler arasında bunun bir örneğini bulmanın zor olduğunu söyler.⁶³ Hadis Usulü eserlerinde kullanılan mütevâtir lafzı, daha çok meşhûr hadisin kısımlarından biri veya kesin bilgi ifade eden “sahîh” anlamındadır. Zaten kelamcıların kullandığı anlamdaki mütevâtirden, râvîleri inceleme şartı aranmadığı için bu tür haberler hadisçiler tarafından değerlendirme dışı bırakılmıştır.⁶⁴ O, azîz hadis ile meşhûr arasını ayırırken; azîzi her tabakada en az iki ve üç râvîsi olan hadis, meşhûru ise bir topluluğun rivayet ettiği hadis şeklinde tarif etmektedir.⁶⁵ Fakat İbnu's-Salâh'ın bu tarifinde meşhûr hadisin her tabakasında bulunması gereken asgari râvî sayısı hakkında net bir bilgi yoktur.⁶⁶ Diğer yandan İbnu's-Salâh meşhûru kelime manasına göre alındığında mütevâtirin, meşhûr haberin bir alt çeşidi olabileceğini söylemiştir. Bu durumda bütün mütevâtirler, meşhurdur ancak bütün meşhûr haberler mütevâtir olamayabilir.⁶⁷

Nevevî (ö. 671/1272), daha önceki selefleri gibi meşhûr hadisi sahîh olan ve olmayan; sadece ehl-i hadis arasında meşhûr ve ehl-i hadis ve değerleri arasında meşhûr diye çeşitli taksimlere tabi tutar. Nevevî de hadisçiler nezdindeki mütevâtir hadis ile fukaha nezdindeki mütevâtir olan meşhûr hadisi birbirinden ayırarak İbnu's-Salâh'ın gittiği çizgiyi takip eder.⁶⁸

Halîl b. Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359) konuya hadislerin bilgi değeri açısından yaklaşır, hadisçilerin mütevâtir dedikleri haberler ile meşhûr haberler arasında fark olduğunu, şayet

⁶² İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, 265.

⁶³ İbn Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1989), 453,454.

⁶⁴ Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 127.

⁶⁵ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 456. Ayrıca bk. Şemseddin Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-İrâkî* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 36.

⁶⁶ Raddiyüddîn b. İbrahim el-Halebî, *Kafîü'l-eser fî safıi 'ulümü'l-eser* (Haleb: Mektebetü'l-Matbuâtü'l-İslamiyye, 1987), 1: 47.

⁶⁷ İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis*, 265-267. Detaylı bilgi için bk. Dinçoğlu, *Hadislerin Kabul ve Reddi*, 224, 225.

⁶⁸ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutub el-Arabiyye, 1985), 85-85; Suyûtî, *Tedrib*, 2: 621.

haberinin senedinde zayıf râvîler yok ise ve haber şâz ve illetten uzak ise bunun nazârî bilgi ifade edeceğini söyler. Ona göre mütevâtir ile meşhûr arasında farklar vardır. Mütevâtir haber, her duyan kişi için kesin bilgi ifade ederken, meşhûr ise hadis ilminde âlim, râvîlerin durumunu bilen ve illetlere muttali olan bir kişinin haber vermesiyle ilim ifade etmektedir. Mütevâtir haberin râvîlerinin aynı zamanda adil olması gerekmektedir. Diğer yandan meşhûr haber bazen başlangıçta âhâd iken ikinci asırdaki sahâbe tabakasında veya onlardan sonra meşhûr olabilmektedir.⁶⁹ Bu son duruma göre el-Âlâî, Hâkim'den farklı olarak meşhûr hadisi, mütevâtir-meşhûr ikileminde, "sâhih âhâd" hadisler içerisine dâhil eder. Bu aslında meşhûr haber açısından bir kırılmadır. Bu kırılma sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1402), İbnu's-Salâh'ın hadisçi olanlar ile olmayanlar arasında meşhûr olan hadislere dair verdiği örneklerin meseleyi aydınlatmadığını savunur.⁷⁰ Bulkînî; "*Meşhûrun tam bir tanımı yoktur. Fıkıh Usulü ile ilgili kitaplarda -bazılarının müstefiz de dedikleri- meşhûr, her tabakada nakleden râvîleri üçten fazla olan hadistir*"⁷¹ demektedir. Bu tespit, meşhûr hadisin tanımına dair disiplinler arasındaki tartışmanın onun döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Yine Bulkînî, meşhûr hadisi, mütevâtir ile âhâd haberler arasında bir yere yerleştirerek, Hâkim'in çizgisini devam ettirir.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) haberleri mütevâtir, meşhûr, azîz ve garîb şeklinde dört kısma ayırmış, meşhûr hadisi de "tevâtür derecesine ulaşmayan hadis" olarak tamlamak suretiyle, meşhûr hadis ile mütevâtir hadisin arasını ayırmıştır. Mütevâtir dışında diğer hadisleri "âhâd haber" olarak niteleyen İbn Hacer meşhûr hadisi, âhâd haberlerin ilki olarak kabul eder. İbn Hacer, hadisçilere göre meşhûr hadisi ikiden fazla tariki olan hadis şeklinde tarif etmiştir. İbn Hacer'e göre bu tür haberlerin sahîh, hasen ve zayıf gibi çeşitleri vardır.⁷² Bu tanımla hadisçiler arasında meşhûr haberlerin, senedinde bulunması gereken râvî sayısına sınırlama getirilmiş ve meşhûr hadis ıstılâhî anlamına kavuşmuştur.

İbn Hacer; "*Bazı usulcüler müstefiz olan hadisi, başından sonuna kadar tarikeleri eşit olan hadis şeklinde tarif etmişlerdir ki bu yönüyle meşhûr hadis müstefizden daha geneldir*"⁷³ demektedir. İbn Hacer daha önceki fıkıh usulcülerinden Ebû Bekir es-Sayrafî (ö. 330/942) ve Ebû Bekir Kaffâl (ö.

⁶⁹ Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkât ve'd-dürr şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 1: 152.

⁷⁰ Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mebâsinu'l-ıstılâh* (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi beraberinde) (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1989), 453.

⁷¹ Bulkînî, *Mebâsin*, 450.

⁷² İbn Hacer, *Nühbetü'n-nazar*, 44, 46.

⁷³ Sehâvî, *Fethu'l-muğıs*, 3: 34.

356/976) gibi mustefiz hadisi kabul görme açısından râvî sayısı nasıl olursa olsun mütevâtir hadis gibi değerlendirmektedir. O, meşhûr hadisin müstefiz hadisin aksine râvî sayısına göre itibar kazandığını, sahîhi ve zayıfı bulunabileceğini kabul eder.⁷⁴

İbn Hacer'in meşhûr hadis için söylediği "belli yolları olan" ifadesi, meşhûr hadisi mütevâtir hadisten ayırırken "ikiden fazla" kaydı ise onun garîb ve azîz hadisten farklı olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Bu tür meşhûr hadisin ıstılâhî manası dışında bir başka çeşidi daha vardır. İbn Hacer, insanların dilinde şöhret bulan haberler için de meşhûrun kelime manası esas alınarak, meşhûr denildiğini söyler.⁷⁶

Meşhûr hadisi tanımlayabilmek için hadislerin mütevâtir-âhâd taksimatına tabi tutulması ehl-i hadis çizgisini yansıtmamaktadır.⁷⁷ Yukarıda belirtildiği üzere hadisçiler arasında Hatîb ile başlayan mütevâtir-âhâd ayırımında, meşhûr hadis; mütevâtir habere dâhil edilmiştir. Âlâî ise, onu sahîh olan âhâd haber mertebesine düşürmüştür. Aslında bu bir kırılmadır. Bu kırılma İbn Hacer ile daha da derinleşmiş, meşhûr hadis, âhâd haberlerden sahîh, hasen hatta zayıf hadisler arasında müşterek hadis olarak tanımlanmıştır.

Sehâvî (ö. 902/1497) hocası İbn Hacer'den farklı olarak meşhûru iki kısma ayırır; tevâtür derecesine ulaşmayan meşhûr ki galip olan budur, bir de mütevâtir derecesine ulaşan meşhûr. Bu yönüyle her mütevâtir, meşhûrdur ama aksi değildir. O, meşhûr hadisin râvîlerinin bir topluluk seviyesine ulaştığı zaman mütevâtir seviyesine çıkabileceğini söyler.⁷⁸ Sehâvî, bu görüşü ile daha önceki Nevevî çizgisini sürdürmektedir.

Suyûtî (ö. 911/1505) hocası İbn Hacer gibi meşhûr hadisi, mütevâtir hadisten ayırarak âhâd haberler arasına dâhil eder, meşhûr ile müstefiz haber arasını ayırır.⁷⁹ Suyûtî, ıstılâhî manasıyla meşhûr hadisi İbn Hacer gibi; sahîh, hasen, zayıf şeklinde üçe ayırmaktadır.⁸⁰ O, ıstılâhî manası dışında meşhûr hadisin kelime manasıyla şöhret buldukları yere göre hadisçiler, ulema, fâkihler, avam vb. şeklinde sınıflandırır ve bu haberlere örnekler verir.⁸¹

⁷⁴ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2: 9.

⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 44, 46; Suyûtî, *Tedrib*, 2: 173.

⁷⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 44, 46.

⁷⁷ Dinçoğlu, *Hadislerin Kabul ve Reddi*, 225, 226.

⁷⁸ Münâvî, *Yevakîf*, 1: 251.

⁷⁹ Suyûtî, *Tedrib*, 2: 621.

⁸⁰ Suyûtî, *Tedrib*, 2: 622.

⁸¹ Suyûtî, *Tedrib*, 2: 623-624.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle; hadisin meşhûr olmasının nisbi/göreceli bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Haber bazen sadece hadisçiler arasında, bazen hem hadisçiler hem diğer İslam âlimleri arasında meşhûr olabilir. Bu tür haberlerin sahîh, hasen ve zayıf olanları vardır. Meşhûr kelimesinin kelime manasından hareketle her kesimden insanlar arasında yayılan haberler için de meşhûr tabiri kullanılmıştır. Fakat usulcülerin bu taksiminde haberin bilgi ve hüccet değeri göz ardı edilmiş, daha ziyade haberin insanlar arasında yayılması esas alınmıştır. Yine meşhûr hadis tanımında zaman içinde bir anlam daralması görülmektedir. İlk zamanlar farklı hadis türlerini ifade etmek için kullanılan ve tam bir tanım yapılmayan meşhûr hadis, önce Âlâî ile âhâd haberler arasına dâhil edilmiş, İbn Hacer ile hem ıstılâhî tanımına kavuşmuş hem de anlam daralması yaşamıştır. Bu son haliyle meşhûr hadis, İslam âlimleri ve halk arasında dolaşan hadisler hatta hadis diye bilinen uydurulmuş sözlerden ziyade, her tabakada en az iki râvînin naklettiği sahîh, hasen veya zayıf hadisler şeklinde bir ıstılâh anlamına kavuştuğu görülmektedir.

2. Meşhûr Hadis Bağlamında Müştehir Hadisin Konumu

Haberin bilgi değeri açısından mütevâtir ve âhâd haber şeklinde yapılan taksimden meşhûr hadis de nasibini almıştır. Âlâî ve İbn Hacer ile başlayan bu süreçte meşhûr hadisin âhâd haberlerin bir türü olduğu görüşü sonraki zamanlarda büyük oranda kabul görmüştür. Bununla beraber meşhûr hadisin her kesimden halk arasında yayılmış olan haberler ile ilgili kısmı ikinci plana itilmiştir.⁸² Aslında meşhûr hadisin bu iki türü arasında tanım ve içerik açısından bariz farklar vardır.

Halk arasında yayılan haberlere dair çalışmalar, İbn Hacer'den yaklaşık bir asır önceye kadar uzanmaktadır. Bu konuda yazılan eserlerde meşhûr değil müşterih ibaresi kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu yönü ile “müştehir” kavramının değişik yönlerden ele alınması ve müşterih hadisin meşhûr hadisten ayrı bir hadis türü olup olamadığının incelenmesi önem arz etmektedir.

2. 1. Arap Dilinde ve Hadislerde Müştehir Kavramı

Müştehir, şe-he-ra kökünden türetilen “iş-te-he-ra” fiilinin mastarı olup, bir şeyin ortaya çıkması, bilinmesi, meşhûr olması manasına gelmektedir.⁸³ Bu yönü ile müşterih

⁸² Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Kesîr, *el-Bâ'sü'l-hasâs şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996), 1: 456; İbn Hacer, *Nüşbetü'n-nazar*, 44, 46; Sehâvî, *Fethu'l-muğs*, 1: 308; Suyûtî, *Tedrib*, 2: 622.

⁸³ Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-mubt* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1: 540; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 4: 431-432; İbn Seyyide, *Mubkem*, 4: 185.

temelde meşhûr kelimesi ile mana birliğine sahiptir. Müştehir kelimesi “şe-ye-a” ve “ne-şe-ra” fiili ile yayılan,⁸⁴ “a-le-ne” ile açık olan,⁸⁵ “ce-he-ra” ile “herkes tarafından bilinen”,⁸⁶ “ne-bu-he” ile “ünlü olan”,⁸⁷ ve “şâ-ra” ile “işaretlenen” manasında kullanılır.⁸⁸

Müştehir kelimesi hadis eserlerinde “kapsamak”,⁸⁹ “herkes tarafından bilinmek”⁹⁰ ve “ilgi, dikkat çekmek”⁹¹ anlamında kullanılmaktadır. Bununla beraber içerik olarak meşhûr daha çok bir şeyin ortaya çıkması, belirmesi, tanınması, bilinmez iken biliniyor olması manasına kullanılır iken müştehir; bir şeyin yayılması, şüyu’ bulması, herkes tarafından bilinmesi, aleniyet kazanması, anlamına gelmektedir.

2. 2. Hadisçilere Göre Müştehir Kavramı ve “Müştehir Hadis”

“Müştehir hadis” tabirine ilk defa Şîî kaynaklarında şahit olmaktayız. Zürâre b. A'yen et-Temîmi (ö. 150/767), Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır'a (ö. 148/765); “*Sizden birbiriyle çelişen iki hadis geldiğinde hangisiyle amel edelim?*” diye sormuş, o; “*Ashabın içinde müştehir olanı al (onunla amel et), şâz ve nadir olanı bırak*” demiştir.⁹² Doğrusu mu'teber kaynaklarda yerini bulamadığımız bu haberin sıhhati ile ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânına sahip değiliz. Yine Hatîb; “*Şebabe b. Sevvâr (ö. 204/819), Şu'be b. el-Haccâc'dan (ö. 160/776) ma'rûf olan, insanlar arasında müştehir olan hadisi rivayet ederdi?*” derken “müştehir” ve “ma'rûf” kelimelerini kullanmaktadır.⁹³ Anlaşıldığı kadarı ile hadis usulünün temel kavramlarının henüz oluşmadığı bu dönemde müştehir kelimesi, insanlar arasında yayılan ve ma'rûf olan haber manasına kullanılmaktadır.

Tirmizî, eserinin 'İlel bölümünde garîb hadisi ele alır ve bu konuda; “*Bu kitabımızda garîb hadis diye rivayet ettiklerimize gelince; pek çok hadisçi bir hadisi değişik sebeplerden dolayı garîb sayarlar.*”

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 8: 188.

⁸⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2: 141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 8: 288.

⁸⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 1: 2644.

⁸⁷ Razî, *Mubtaru's-sıhâb*, 1: 688.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 4: 134.

⁸⁹ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (Musul: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983), 5: 269, (5303).

⁹⁰ Abdullah b. Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 232-33, (663). Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünne”, 7; Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî, *Avni'l-mabûd gâyetü'l-maksûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 12: 238.

⁹¹ İbn Ebû'd-Dünyâ Muhammed b. Ubeyd, *et-Tevâzu' ve'l-humûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 88; İmâdüddîn İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru Kur'âni'l-azîm* (Mısır: Müessesetü'l-Muhtâr, 2002), 2: 452. Ayrıca bk. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarâbât: el-Meârifu'n-Nazmî, 1925), 3: 390. Ayrıca bk. Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 6: 369, (13472); 6: 370 (13480).

⁹² Muhammed Takıyyü'l-Hakîm, *el-Usulü'l-âme li'l-fıkbi'l-mukâren* (Necf: Müessesetü Âli Beyt, 1979), 223.

⁹³ Hatîb, *Câmî*; 2: 44.

Nice hadisler vardır ki, sadece bir yönden rivâyet edildiği için garîb sayılır. Hammâd b. Seleme b. Dînâr'ın (ö. 167/784) Ebu'l-Uşerâ' ed-Dârimî'den (ö. ?) onun da babasından rivâyet ettiği şu hadis gibi; “Hz. Peygamber'e sordum: “Ey Allah'ın Resûlü! Bir hayvanın kesimi sadece boğazdan ve göğüs üzerinden mi olur?” Peygamber şöyle buyurdu: “Uyluğundan yaralasan da boğazlama yerine geç.”⁹⁴ Hadisi Hammâd b. Seleme Ebu'l-Uşerâ'dan tek başına rivâyet etmiştir. Haber sadece Ebu'l-Uşerâ'dan onun da babasından nakli vasıtasıyla bilinmektedir. Her ne kadar hadisçilerce bu rivâyet meşhûr bir rivâyet olsa da hadisi sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiş daha sonra pek çok kişinin rivâyetiyle hadis müstehir hale gelmiştir” demektedir.⁹⁵ Sözüün siyak ve sibakından anlaşıldığı kadarı ile Tirmizî, başlangıçta tek bir tarikten (garîb) gelmekte iken daha sonraları birçok kimse tarafından rivâyet edilerek yayılmış olan hadisi ifade etmek için “müstehir” kelimesini tercih etmektedir. Tirmizî, müstehir haberi; iki ayrı tarikten gelen hadislerden birinin diğerine göre meşhûr olması⁹⁶ veya başlangıçta garîb iken daha sonraki tabakalarda şöhret bulması⁹⁷ manasına da kullanmaktadır.

Muhammed b. Nasır el-Mervezî (ö. 294/906); “Mümin zîna etmez, hırsızlık yapmaz, şarap içmez” hadisi için; “Bu haber, adaletli ve hafız kimselerin Hicaz ve Irak ehlinin âlimlerinin tamamından müfesser lafızlarla rivâyet edilerek müstehir ve müstefîz olmuştur”⁹⁸ derken müstehiri usul-i fıkıhçılar gibi “müstefîz” kelimesi ile izah eder.

Hattâbî (ö. 388/998) insanların yanında müstehir olmuş bir kısım haberlerden bahsetmektedir.⁹⁹ Edebiyatçı olan Muâfî b. Zekeriyâ (ö. 390/1000) “in-te-şe-ra” “yayıldı” kelimesini açıklarken; “bir hadis hakkında müstehir olduğu, taşıdığı ve ayrıldığında “in-te-şe-ra” “yayıldı” denir” demektedir.¹⁰⁰ Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek (ö. 406/1015) müstehir kelimesini bazı meslek erbabı arasında yayılmış ve tanınmış olan haber manasına kullanmaktadır.¹⁰¹ Bu haberlerden hicri 4. asırda müstehir hadis kavramının bilindiği, müstehir hadisin müstefîz haber veya insanlar arasında yayılmış haberler için kullanıldığı söylenebilir.

Halkın ve bazı meslek grupları arasında yayılan haberler için müstehir değil meşhûr ibaresini kullanan hadisçilere de rastlamaktayız. Nitekim daha geç bir dönemde Beyhakî (ö.

⁹⁴ Tirmizî, “Et'ime”, 5.

⁹⁵ Tirmizî, “İlel”, 2060.

⁹⁶ Tirmizî, “Edeb” 65, (2835); Tirmizî, “Talak ve'l-Liân”, 17, (1194).

⁹⁷ Tirmizî, “Taharet” 44, (58, 60).

⁹⁸ Muhammed b. Nasır İbn Haccâc, *Ta'zîmu kadri's-salâh* (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1985), 2: 642-643.

⁹⁹ Hattâbî'nin, ehl-i hadis ve ehl-i fıkıh arasındaki ilişkiler hakkındaki sözleri için bk. Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932), 1: 3.

¹⁰⁰ Muâfâ b. Zekeriyâ en-Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlibu'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsıbu's-sâfî* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1993), 318.

¹⁰¹ Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek, *Müşkâlül-badîs ve beyânüh* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1985), 31.

458/1066), Hz. Peygamber'e isnad edilen “*Ümmetimden kim din işleriyle ilgili kırk hadis ezberlerse, kıyamet günü Allah onu fakih olarak diriltir, ben de kıyamet günü ona şefaatçi ve şahit olurum*”¹⁰² hadisi hakkında o; “*İsnadı sabîh olmadığı halde insanlar arasında meşhûrdur*” değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁰³ Yine “*Hadleri gücünüz yettiği kadar Müslümanlardan düşürünüz*” hadisini rivayet etikten sonra; “*Bu hadis fıkıh eblî arasında meşhûrdur*” demektedir.¹⁰⁴ Sa’lebe kıssası diye meşhûr olan rivayeti aktardıktan sonra; “*tefsirciler arasında meşhûrdur*” değerlendirmesini yapar.¹⁰⁵ Bedir gazvesinde esir düşen Ebû Azze (ö. ?) ile ilgili rivayetin arkasından; “*İsnadında zayıflık vardır, hadis megâzî eblînin yanında meşhûrdur*” derken¹⁰⁶, “*Bir kula Allah nimeti çoğalttığında insanlara muhtaç olur*” hadisinin el-Fudayl b. İyâz’ın (ö. 187/803) sözü olarak meşhûr olduğunu söyler.

107

İbn Abdulberr (ö. 463/1071); “*Hız: Peygamber tek satış içinde iki satışı yasakladı*”¹⁰⁸ haberi hakkında “*Bu hadis fıkıhçılardan bir grup arasında meşhûrdur, onlardan başkası arasında da merfû olarak bilinmemektedir*” demektedir.¹⁰⁹ Bu yönü ile hicri beşinci asırda bir önceki asırda kullanılan müştehir ibaresi yerine her kesimden halk arasında yayılmış haberler için meşhûr ibaresi kullanılmaktadır.

Hadisçiler içerisinde meşhûr veya müştehir ibaresi kullanılmaksızın özellikle aslı olmadığı halde halkın arasında yayılmış haberlerin/hadislerin varlığına işaret edenlerde vardır. İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201), Muhammed b. Abdullah el-Mehdî’nin (ö. 158-169/775-785) zındıklardan birinin; “*Dört yüz hadis uydurdum bunlar halkın dilinde dolaşıyor*” itirafında bulunduğunu haber vermektedir.¹¹⁰ İbn Ebû Şeybe, Kâbe’yi tavaf ederken ağlayarak istiğfar

¹⁰² Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 2: 270, (597-598); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu’l-enlîyâ’ ve tabakâtu’l-asfîyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kutub el-Arabiyye, 1984), 4: 189.

¹⁰³ Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 2: 270, (597-598). Hadis hakkında bk. Bedreddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *et-Tezkiye fi’l-ebâdîsi’l-müştehire* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, ts.), “Fadâil”, 42; Şemseddin Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsıdu’l-hasene fi beyâni kesrin mine’l-ebâdîsi’l-müştehire ‘ale’l-elsine* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 2002), 471, (1113); Ebû’l-Fidâ İsmail el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlü’l-îlbâs’imme’ştebere mine’l-ebâdîs ulâ elsineti’n-nâs* (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 2001), 2: 246, (2645).

¹⁰⁴ Ahmed b. Ferrâh el-Lahmî, *Muhtasarü bilâfiyyâti’l-Beyhakî* (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 1416), 4: 431-432. Hadis hakkında bk. Sehâvî, *Makâsıd*, 49, (46); Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1: 71, (166).

¹⁰⁵ Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 4: 79, (4357). Ayrıca bk. Sehâvî, *Makâsıd*, 425, (972); Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2: 192, (2236).

¹⁰⁶ Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, 6: 320, (13219).

¹⁰⁷ Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, 10: 118, (7258). Buna dair başka örnekler için bk. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Esma ve’s-sifât* (Cidde: Mektebetu’s-Sevâdiyye, 1993), 2: 426.

¹⁰⁸ Tirmizî, “Buyu” 18, (1231), Nesâî, “Buyu”, 73, (4632)

¹⁰⁹ İbn Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr, *et-Tembûd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd* (Kurtuba, Müesssetu’l-Kurtuba, ts), 1: 381; 2: 158; 5: 325; 17: 338, 396; 19: 272; 21: 20; 24: 338.

¹¹⁰ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-mevzûât minel-hadîsi’l-merfû’a* (Riyad: Mektebtu Advau’s-Selef, 1997), 1: 38.

eden bir ihtiyara rastlamış, ona niçin ağladığını sorduğunda; “Hz. Peygamber’e yalan isnad ederek elli hadis uydurdum, onları halk arasına yaydım, şimdi ben ne yapacağım?” cevabını almıştır.¹¹¹

İbnu’l-Medîni (ö. 234/848), babası Abdullah’tan nakille aslı olmadığı halde insanların rivayet ettiği beş hadisten bahseder.¹¹² Yine Ahmed b. Hanbel; “Çarşılarda Hz. Peygamber’den rivayet edilerek dolaşan dört hadis vardır ki bunların aslı yoktur” diyerek halk arasında dolaşan mevzû haberlere dikkat çeker.¹¹³

Dillerde dolaşan hadislerle işaret eden bir diğer muhaddis İbn Kuteybe’dir (ö. 276/889).¹¹⁴ O; “Onlar (hadisçiler), gerçekte hadis olmadığı halde insanların dilinde dolaşan rivayetler için –aslı yoktur- değerlendirmesini yaptılar” demektedir.¹¹⁵ Bu tespit halk arasında dolaşan uydurma rivayetler karşısında hadisçilerin rolünü ifade etmesi açısından önemlidir. Diğer yandan hadisçiler sahîh haberleri içeren eserler kaleme alarak bu akımla mücadele etmişlerdir. Müslim, halkın ve hadisçilerin hadis anlayışını kıyaslayarak; “Hadislerin söyleniş sebepleri ve illetlerini öğrenme konusunda hadis ehlinin gösterdiği çabayı halktan beklemenin bir manası yoktur. Zira avam hadis konusunda az bir bilgiden dahi acizdir” dedikten sonra *el-Câmi’u’s-sahîb*’i kaleme alma gerekçesini; “Hadisçi diye ortaya çıkan kimselerin, birçok münker, zayıf ve bilinmeyen isnadları yaymaları, bunları eksik ve kusurlarını bilmeyen sıradan halk tabakasının arasına katmaları, senin bizden istediğini yerine getirmemiz için kalbimizi yatıştırdı” diyerek ifade eder.¹¹⁶

Hadisçilerin, halk arasında dolaşan fakat durumu bilinmeyen rivayetler hakkında yaptıkları önemli bir başka hizmet, bu tür haberler hakkında verdikleri fetvalardır.¹¹⁷ Muhammed b. Kerrâm (ö. ?), halk arasında yayılan “İman artmaz ve eksilmez” haberini Buhârî’ye sormuş o da; “Her kim bu hadisi rivayet ederse şiddetli bir dayak ve uzun bir hapisle cezalandırılır” diye karşılık vermiştir.¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel’in arkadaşı Fakih Harb b. İsmail el-

¹¹¹ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-mevzûât*, 1: 49.

¹¹² Zerkeşi, *Tezkiye*, 31.

¹¹³ Ebû’l-Ferec Abdurrahman İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-mevzûât minel-badisi’l-merfû’a*. (Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1966), 2: 236. Zerkeşi ve çağdaşı Irâkî bu ifadelerin Ahmet b. Hanbel’e ait olamayacağı ile ilgili bk. Zerkeşi, *Tezkiye*, 32; Irâkî, *Ulûmu’l-Hadîs*, 224-225. Nureddin Ali b. Sultân el-Kârî (ö. 1014/1605), Ahmed Hanbel’in çarşılarda dolaştığını söylediği haberlere “Ey Âdemoğlu! Ölmek üzere dünyaya gelirsün, yıkılmak üzere inşa edersün” haberini de eklemektedir. İbnu’d-Deyba’ Abdurrahman b. Ali eş-Şevkânî, *Temyîzü’t-tayyib mine’l-habîs mimmâ yedürü ‘alâ elsineti’n-nâs mine’l-badîs* (Lübnan: Dâru’l-Kutub el-Arabiyye, 1984), 131.

¹¹⁴ İbn Lütfî Sabbağ’ın değerlendirmesi için bk. Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Mubatasaru’l-Mekâsidi’l-basene fi beyani kesîrin mine’l-ebadîsi’l-müştebira âle’l-elsine* (Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye, 1403/1983), 18.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilu muhtelifi’l-badîs*, 75.

¹¹⁶ Müslim, *Sahîh*, 673, 674.

¹¹⁷ Zerkeşi, *Tezkiye*, 209; Sehâvî, *Makâsîd*, 155; Aclûnî, *Keşfü’l-bafâ*; 1: 456; Nureddin Ali b. Sultân el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a fi’l-abbâri’l-mevzû’a* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1986), 436.

¹¹⁸ Zerkeşi, *Tezkiye*, 31.

Kirmanî (ö. 271/884), “*Aşure günü ailesine ikramını artıran kimseye Allah da senenin diğer günlerinde rızıkını genişletir*” hadisini Ahmed b. Hanbel’e sormuş o da; “*aslı yoktur*” değerlendirmesini yapmıştır.¹¹⁹ Bezzâr (ö. 292/905); “*Halk arasında, insanların Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri ‘Ashabımın durumu yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz’ hadisi hakkında soruyorsunuz. Bu söz Hz. Peygamber hakkında sabîh değildir*” demektedir.¹²⁰

Anlaşıldığı kadarı ile hicri ikinci asırdan itibaren halk arasında dolaşan ve aslı olmayan, uydurulmuş birtakım haberlere hadisçiler işaret etmişler ve bunların yayılmaması için birtakım tedbirler almışlardır. Hicri üçüncü asırda ise hadisin bir halk hareketine dönüştüğü, artık halk arasında mahiyeti bilinmeyen haberlerin yaygın bir şekilde dolaştığı görülmektedir. Zira Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), Ahmed b. Hanbel’in kendi döneminde hadis naklinin çokça yaygınlaştığını hatta dış mahallelerde oturan insanların evlerinin kapısı önünde Hz. Peygamber’den hadisler naklettiklerini ama bu haberleri kendisinin dahi işitmediğini söylediğini haber verir.¹²¹ Fakat ilgili müellifler bu tür haberler için meşhûr ya da müstehir ibaresini kullanmamışlardır. Bu durum ilk dönem hadisçileri arasında müstehir hadis ile ilgili bir ıstılâhın henüz tam olarak oluşmadığına işaret eder. Diğer yandan tespit edebildiği kadarı ile en erken hicri dördüncü asırda bazı hadisçiler, meşhûr ve müstehir ibarelerini değişik meslek erbabı arasında dolaşan, sahîh, hasen ve zayıf hadislerden ziyade zayıf, mevzu ve hadis diye bilinen haberlere işaret edecek şekilde kullanmışlardır ki bu kullanım çok yaygın değildir.

2. 3. Usulcülere Göre Göre Müstehir Hadis

Hâkim en-Nîsâbûrî, meşhûr hadisin ıstılâhî manası dışında insanlar arasında şöhret bulan kısmına atıf yapmış¹²², İbnu’s-Salâh ise sahîh olmayan meşhûr haberlere örnekler vermiştir.¹²³ Bu yönü ile usulcüler, insanlar arasında dolaşan haberleri usul-i hadisin konusu olarak ele almışlar ama bu tür haberler için “müstehir” değil “meşhûr” tabirini kullanmışlardır.

İnsanların dilinde dolaşan haberler için kullanılan “müstehir” ibaresini, hicri 8. asırda yazılan eserlerde görmekteyiz. Hafız Cemaleddin el-Mizzî (ö. 742/1338); “*Bilal, ezanda şin’i sin ile değiştirdi. Bu söz halk dilinde müstehirdir. Kitaplarda bununla ilgili bir şey görmedik*”

¹¹⁹ Takıyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Ehâdîsü’l-kussâs* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1985), 79.

¹²⁰ İbn Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlıbî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1398), 2: 90.

¹²¹ Zerkeşî, *Tezkîra*, 29; Hatîb, *Câmi’*, 4: 340.

¹²² Hâkim, *Ma’rifê*, 304-310.

¹²³ İbnu’s-Salâh, *Ulümü’l-hadîs*, 265.

demektedir.¹²⁴ İbn Kesîr (ö. 774/1373); “*Meşhûr olma, nispi bir durumdur. Meşhûr hadis, bazen sabîh bazen de basen olabilir. İnsanlar arasında aslı olmayan veya külliyen mevzû olan bazı müştehir hadisler vardır. Bunların sayısı çoktur. Kim Ebû Ferec İbnu'l-Cevzî'nin el-Mevzûât'ına bakarsa bunları tanıy*” demektedir.¹²⁵

Zerkeşî, halk arasında yayılan hadislere müstehir haber ibaresini kullanan bir başka müelliftir. O, *et-Tezkira fî ebâdisi'l-müştehir*a isimli müstakil bir eser yazmıştır. Zerkeşî eserine; “*Şer-i şerifte aslı olmadığı halde, insanların tabiatına uyduğu için şöbret bulan bir kısım sözlere karşı uyarıda bulunmak, din içinde vacip olan nasihat cümlesindedir*” sözleriyle başlamaktadır.¹²⁶ Devamında o, Şam kadısı Taceddin el-Fezârî'nin (ö. 690/1287) halkın fıkıh anlayışı konusunda kaleme aldığı kitabına değinir. Zerkeşî asıl yapılması gereken işi; “*Halk dilinde ve dâba ziyade hadislerin sıbhat durumunu bilmeyen fıkıh ehli arasında meşhûr olmuş haberlerin gerçek halini beyan etmek*” şeklinde ifade eder.¹²⁷

Zerkeşî'nin ilham kaynağı, eserinde ismini zikretmese de İbn Teymiyye'dir (ö. 728\1328). O, *Ehâdisu'l-kussâs*'da kıssacıların anlattığı haberlerin durumlarını beyan eder. Aslında eser halk arasında dolaşan hadisler hakkındaki ilk çalışmadır.¹²⁸ Zira kitabın telif edildiği dönemde halkın din anlayışını şekillendiren en önemli müesseselerden birisi kıssacılıktır.¹²⁹ Eserde sıradan halk yanında sûfiler, filozoflar, fıkıhçılar, tarihçiler, edebiyatçılar ve tefsirciler gibi değişik meslekten insanlar arasında yayılan haberler yer almaktadır.¹³⁰

İbn Hacer, meşhûr hadisin âhâd haberlere dâhil edilmeyen diğer kısmının ister tek bir senedi olsun ister birçok senedi olsun ya da hiçbir senedi olmasın dillerde müstehir olan bütün haberleri kapsadığını söylemektedir.¹³¹ İbn Hacer bu türe dair haberleri değişik eserlerinde örneklendirir.¹³² İbn Hacer, müstehir haberleri, meşhûr haberlerin içerisine dâhil eder.

Daha önce de ifade edildiği gibi Zerkeşî'nin *Tezkira*'sı, müstehir hadis ismi ile bu sahada yazılan ilk eserdir. Fakat “*müştehirun âle'l-elsineti'n-nas/ insanların dilinde şöbret bulmuş*” ifadesi ile neyin kastedildiğini en geniş anlamıyla ortaya koyan müellif Sehâvî'dir. Sehâvî, *Mekâsıdu'l-*

¹²⁴ Zerkeşî, *Tezkira*, 207-208, “Kıyas”, 5; Sehâvî, *Makâsıd*, 137, (221).

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-hasîs*, 1: 456.

¹²⁶ Zerkeşî, *Tezkira*, 25.

¹²⁷ Zerkeşî, *Tezkira*, 25.

¹²⁸ Sehâvî, *Makâsıd*, 21.

¹²⁹ Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-kussâs ve'l-müştehirîn* (Lübnan: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1988), 161, 307, 309, 324.

¹³⁰ İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-kussâs*, 53-93.

¹³¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 47.

¹³² Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr fî tabrii ebâdisi'r-râfîi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1989) 3: 254; *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sabîhi'î-Buhârî* (Kahire: el-Mektebetu's-Selefi, 1986), 1: 325; 3: 57; 6: 582, 592; 7: 100.

basene'nin mukaddimesinde dillerde şöret bulan sözleri şu şekilde açıklar; "Ben şöret ifadesiyle tabakalarının çoğunda veya tamamında ikiden fazla râvînin rivayet ettiği meşhûr hadisin ıstılâhî manasını kastetmiyorum, bilakis bununla maksadım, kendi sahasında uzman olan veya bu şekilde bulunmayan bir âliminden gelen; özel bir beldede, muayyen bir toplulukta veya beldelerin çoğunda ve o belde halkının çoğu arasında dillerde şöret bulan sözlerdir." Şöhret ifadesi ona göre aynı zamanda;

- a. Râvînin, haberin başka tarikler olmadığı için tek kalarak naklettiği,
- b. Zayıflığı, telfiki¹³³ ve tahrifi ile bilinen bir râvînin naklettiği, güvenilir bir senedle gelmeyen,
- c. Sahâbenin ve onlardan sonra gelen görüş sahiplerinin söyledikleri,
- d. Güvenilir kimselerden zannı galip ile de olsa nakledilmeyen,
- e. Manası hoş olan,
- f. Güzelliğini koruyan sözleri kapsamaktadır.¹³⁴

Sehâvî, yukarıdaki tanımıyla, kendinden önceki hadisçilerin kapalı bıraktıkları yerleri açmış, müştehir hadisin çerçevesini belirgin hale getirmiştir. Buna göre müştehir hadis; ister meslekten hadisçiler tarafından nakledilsin, isterse diğer meslek erbabının eserlerinde geçsin önemli değildir. Yine müştehir haberler birçok kanaldan gelen sahîh hadisleri kapsadığı gibi, aynı zamanda herhangi bir hocadan sadece bir râvînin rivayet ettiği ferd-i nisbî rivayetleri, cerhe uğramış râvîler kanalı ile gelen zayıf ve mevzû haberleri de kapsamaktadır. Bu haberlerin herhangi bir beldedeki muayyen bir topluluk arasında yayılmış olması da mümkündür. Müştehir haber aynı zamanda her dönemde manası güzel görülen merfû ve mevkûf rivayetleri, her meslekten ilim erbabı tarafından söylenen kelâm-ı kibâr, darb-ı mesel nev'inden sözleri hatta sıradan halkın ifadelerini içine alacak kadar geniştir.

Suyûtî, *Tedrib*'de hocası İbn Hacer gibi, hadisçiler arasında ıstılâhî manası dışındaki meşhûr hadisin, ehl-i hadis, ulemâ (fıkıhçılar, usulcüler, nahivciler) ve avam arasında meşhûr olan kısımlarına işaret eder.¹³⁵ Ona göre, *insanların dilinde meşhûr olan hadisler*, ehl-i ilmin ve avamın arasında ister bir veya birden çok senedi olsun yahut hiçbir senedi bulunmasın şöret bulmuş haberlerdir. Suyûtî bu tür haberlere eserlerinde örnekler verir.¹³⁶ Müştehir haberler

¹³³ Telfik, "Farklı isnadlarda gelen ve farklı lafızlarla rivayet edilen bir hadisin isnad ve metinle birleştirilmesi" demektir. Bk. Bünyamin Erul, "Telfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 400.

¹³⁴ Sehâvî, *Makâsid*, 21.

¹³⁵ Suyûtî, *Tedrib*, 2: 622.

¹³⁶ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Tenvîru'l-bavalik şerhu Muvatta' Mâlik* (Mısır: Mektebetu't-Ticaretu'l-Kübrâ, 1969), 1: 78; *el-Hâvî li'l-fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1973), 3: 355; *Tedrib*, 2: 622.

için derlediği, *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehir* adlı eserini, halk dilinde şöhret bulan haberlerin durumunu beyan etmek için yazdığını söyler.¹³⁷

Çağdaş dönem hadis usulü ile ilgili eserlerde; meşhûr hadisin ıstılâhî manası ve çeşitleri genelde Suyûtî'nin *Tedrib*'de ele aldığı gibi tanzim edilmiştir. Buna göre ıstılâhî manası dışında meşhûr hadisin insanların dillerinde meşhûr olan kısmı ehl-i hadis, ulemâ ve avam arasında meşhûr olanlar şeklinde birçok kısma ayırmaktadır.¹³⁸

Hadis usulüne dair eserlerde meşhûr hadisi tarif etmek üzere meşhûr ve müştehir kelimeleri bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. İbn Kesîr'in hocası İbrahim b. Sadullah b. Cemâa (ö. 733/1333), meşhûr hadisi şöyle tarif eder; “*Meşhûr, Büreyre hadisi gibi özellikle ehl-i hadisin nazârında müştehir olan veya “Ameller niyetlere göredir” hadisi gibi hadis ehli dışındakiler arasında müştehir olandır.*”¹³⁹ Yine Sehâvî, hadisçilerin meşhûr hadisi, mutlak olarak hadisçiler ve diğer meslek erbabı arasında şöhret bulan haberler ve sadece hadisçiler nezdinde meşhûr olanlar şeklinde iki kısma ayırdığını ifade ettikten sonra; “*Hadisçiler nezdinde müştehir hadisin örneği, Hz. Peygamber'in bir ay süre ile rükûdan sonra okuduğu bilinen meşhûr kunnûdur*” demektedir.¹⁴⁰ Yine bu konuda yazılan eserlerin isimlerinin bir kısmında kelime müştehira bir kısmında ise meşhûra şeklinde geçmektedir. Bundan dolayı usulcülerin bu kullanımlarında müştehir hadis ile meşhûr hadis arasında bariz bir farkın olmadığı görülmektedir.

Meşhûr hadis içeriğinin geniş olmasından dolayı, usulcüler arasında net bir tanımı yapılamamıştır. Hicri dokuzuncu asırda İbn Hacer ile beraber meşhûr haber ıstılâhî tanımına kavuşmuştur. Bu tanım hadisçiler arasında da kabul görmüştür. Halk arasındaki haberleri derleyen çalışmalar meşhûr hadisin ıstılâhî tanımının henüz yapılmadığı döneme rastlamaktadır. Kavramlar hakkındaki bu belirsizliğin, hadisler hakkındaki değerlendirmelere ve ilgili sahada yazılan eserlere de yansımış olması ihtimal dâhilindedir.¹⁴¹ Özellikle Zerkeşî, Sehâvî, Suyûtî ve onlardan sonra gelen muhaddisler halk arasında yayılan haberler için

¹³⁷ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehir* (Riyad: İmaretü Şuunî'l-Mektebe, ts.), 41.

¹³⁸ Mahmud Tahhân, *Teystru Mustalabi'l-Hadis* (İstanbul: Dersaadet, 1994), 24; Nureddin İtr, *Menbecu'n-nakd* (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1997), 410-411; Âlûsî, *İkedü'd-dürer*, 157; Mustafa es-Süleymanî, *Cevâbiru's-Süleymaniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye* (Riyad: Dâru'l-Keyân, 2005), 169.

¹³⁹ İbrahim b. Sa'dullah İbn Cemâa, *el-Menhulu'r-râvî fi Mubtasarı 'Ulûmu Hadîsi'n-Nebevî* (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1985), 1: 55.

¹⁴⁰ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 3: 37.

¹⁴¹ Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) eseri bazı kaynaklarda “*et-Tezkira fi'l-ehâdîsi'l-müştehir*” bazılarında ise “*el-Leâliu'l-mensûra fi'l-ehâdîsi'l-Meşhûra*” şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye eserini (ö.751/1350) “*Risale fi'l-keîâm ale'l-ehâdîsi'l-meşhûra*” diye isimlendirmiştir.

müştehir kelimesini kullanmışlardır.¹⁴² Zikredilen bu mevcut duruma rağmen hadis usulü ile ilgili kaynaklarda halk arasında yayılan haberleri ifade etmek için birkaç istisna dışında müştehir hadis tabirinin kullanılmadığı, bu haberlerin meşhûr haberin bir çeşidi olarak kabul edildiği, müştehir kelimesinin bu konuda yazılan kitapların sadece kapaklarında ve önsözlerinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Meşhûr hadis, hadis usulündeki âhâd haberin bir çeşidi olarak daha ziyade sahîh, hasen ve zayıf hadisleri içermektedir. Halk arasında hadis diye dolaşan haberler ise sahîh hadisler yanında mevzu haberler, kalam-ı kibar ve darb-ı mesel cinsinden sözlerden oluşmaktadır. Bu ayırımdan hareketle günümüzde de bazı hadisçiler meşhûr hadisin halk arasında yayılmış olan hadisleri kapsayan kısmına doğrudan “müştehir” isminin vermektedirler.¹⁴³

Sonuç

Hadis usulünde meşhûr hadis, zamanla ıstılâhî anlamına kavuşmuştur. Usulcülerin büyük çoğunluğu, halk arasında yayılmış olan hadisleri veya hadis olarak bilinen uydurulmuş sözleri içeren haberleri, meşhûr hadisin bir kısmı olarak görmektedirler. Ancak görüldüğü gibi bu çeşit meşhûr hadis, ıstılâhî anlamdaki meşhûr haberden tanım, içerik ve kapsam bakımından farklıdır. Daha açık bir ifade ile “meşhûr” terimi bu ikinci kısmı tam olarak ifade etmekten uzaktır.

Hadisçiler tarafından halk arasındaki haberleri tespit etmek için oluşturulan eserler, meşhûr değil müştehir kelimesi üzerine kurgulanmıştır. Bu hesaba katılması gereken önemli bir husustur. Bu tür eserlerde meşhûr yerine müştehir denilmesi gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:

a. Meşhûr hadis içeriğinin geniş olmasından dolayı, ilk zamanları usulcüler arasında net bir tanımı yapılamamıştır. Halk arasındaki haberleri derleyen çalışmalar meşhûr hadisin

¹⁴² Müştehir kelimesinin kullanıldığı eserleri kronolojik olarak şu şekilde gösterebiliriz: Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) eseri bazı kaynaklarda “*et-Tezkîra fi'l-ebâdîsi'l-müştehirâ*” bazılarında ise “*el-Leâliu'l-mensûra fi'l-ebâdîsi'l-Meşhûrâ*” şeklinde geçmektedir. İsimlendirmede bir problem gözükmemektedir. Ama ondan sonraki müelliflerden Sehâvî (ö. 902/ 1496) eseri “*el-Mekâsîdu'l-basene fi beyâni kesîrin mine'l-ebâdîsi'l-müştehirati âle'l-elsine*”; Suyûtî (ö. 911/1505) eserini “*ed-Dürrü'l-müntesira fi ebâdîsi'l-müştehirâ*”; Semhûdî (ö. 911/1505) eserini “*el-Gummaş âle'l-lummaş fi'l-ebâdîsi'l-müştehirâ*”; İbn Tolun (ö. 953/1546) eserini “*eş-Şeşera fi'l-ebâdîsi'l-müştehirâ*”; Molla Ali b. Muhammed el-Kârî (ö. 1014/1605) eserini “*Risâle fi'l-ebâdîsi'l-müştehirâ ale'l-elsine*”; Ahmed b. Ahmed b. Sellam el-Kaylûbî (ö. 1069/1659) eserini “*el-Bedru'l-münevver fi ma'rifeti rutebi'l-ebâdîsi'l-müştehirâ*”; Aclûnî (ö. 1162/1749) eserini “*Keşfü'l-hafâ ve müşhûlû'l-İlbâs amma'stebera mine'l-ebâdîsi alâ elsineti'n-nâs*” şeklinde isimlendirmiştir. Ayrıca bak. Sağlam, *Müştehir hadis*, 557-562.

¹⁴³ Aydın, *Hadis İstılabları*, 226; Adil Yavuz, *Sehâvî ve el-Mekâsîdu'l-basene aldî eserinin Tenkît ve Tablîli*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993), 87. Abdulkadir Ata'nın görüşü için bk. Zerkeşî, *Tezkîra*, 8; Abdulvehhâb Abdullatîf'in değerlendirmeleri için bk. Sehâvî, *Mekâsîd*, 9.

ıstılâhî tanımının henüz yapılmadığı döneme rastlamaktadır. Kavramlar hakkındaki bu belirsizliğin ilgili sahada yazılan eserlere de yansımış olması ihtimal dâhilindedir.

b. İlk zamanları meşhûr terimi sahîh ve mütevâtir haberler için kullanılırken sonraları hasen, zayıf hatta aslı olmayan haberleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Kanaatimizce meşhûr hadiste yaşanan dönemsel kavram genişlemesi hem sahadaki eser içeriklerinde hem de eser isimlerinde kendisini göstermiştir.

c. Hadis ıstılahlarının oluşması sonrası meşhûr hadis, âhâd haberler altında sahîh, hasen ve zayıf hadisler ile sınırlı kalmıştır. Bu aslında meşhûr hadis için bir anlam daralmasıdır ve ilgili tanım muhaddisler arasında büyük kabul görmüştür. Halk dilinde dolaşan meşhûr hadislerin alanı ise daha geniştir. Sanırız meslekten olan/olmayan birçok kişide kavram kargaşasına yol açacağı endişesinden dolayı bu sahadaki eserlerde genellikle meşhûr yerine müştehir ismi tercih edilmiştir.

d. Hadis edebiyatında müstakil bir saha haline gelen müştehir hadis edebiyatının tam olarak kimliğine kavuşmasında müştehir kavramı anahtar bir rol üstlenmiştir.

e. Müştehir kelimesi, içerdiği “bir yerde yayılma” manasından dolayı, şöhret bulma manasındaki meşhûra göre halk arasındaki haberleri ifadede semantik açıdan daha uygun görülmüştür.

f. Bu sahadaki eserler, hadisçilerden ziyade, her kesimden halk için yazılmıştır. Halk için yazılan bu kitaplara meşhûr isminin konulması, halk arasında meşhûr hadis hakkında yanlış yargılar oluşturabilir.

Yukarıda sıralana hususlar, konuyla ilgili eserler ve çalışmada delilleriyle ortaya konulmaya çalışılan sebeplerden dolayı hadis usulünde, halk arasında yayılan hadisler için *meşhûr* değil, *müştehir* kavramının kullanılması daha isabetli olacaktır. Bu şekilde hem müştehir hadis sahasındaki çalışmalar daha sistematik bir yön kazanacak hem de konu hakkında zihin karışıklığının giderilmesine yardımcı olunacaktır.

Kaynakça

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâs el-Arabî, 1364/1945.
- ABDURREZZAK, İbn Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1403.
- el-ACLÛNÎ, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Keşfü'l-bafâ' ve müzâllü'l-ilbâs 'amme'stebere mine'l-ebâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- ALÎ B. SULTÂN, el-Kârî Nureddin. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-abbâri'l-mevzû'a*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1986.
- ÂLÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmud. *İkdi'd-dürer fi şerhi muhtasar Nubbeti'l-fiker*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- APAYDIN, Yunus. "Meşhûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- AYDIN, Nevzat. "Hadisin Tespit ve Tenkidinde Ma'rûf/Meşhûr Sünnetin Metodolojik Değeri ve İşlevi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2011): 139-170.
- AYDINLI, Abdullah. *Hadis İstılâbları Sözlüğü*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. Çev. Recep Çetintaş, İstanbul: Usul Yayınları, 1998.
- eL-AZİMÂBÂDÎ, Ebû't-Tayyib Muhammed. *Avnü'l-mabûd Ğayetü'l-maksûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- eL-BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-İmân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- , *el-Esma ve's-sıfât*. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993.
- , *es-Sünenü'l-kebüra*. Haydarabat: el-Meârifü'n-Nazmî, 1344.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sabîh*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000..
- , *Kurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât*. Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1983.
- , *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefi, 1407
- eL-BULKÎNÎ, Ömer b. Reslân. *Mehâsinu'l-ıstılâb*. (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi beraberine), Kahire: Dâru'l-Mearif, 1989.
- ÇAĞLAYAN, Harun. "Sosyo-Kültürel Açından Kelâm ve Hadis İlimlerinde Epistemoloji". *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2016): 75-91.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- ed-DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünen*. Kâhire: Dâru'l-Mehâsin, 1966.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- , *Sünen*. nşr. Muhammed er-Râcihî, Riyad: Beytu'l-Efkâr ed-Düvelî, 2013.
- DİNÇOĞLU, Mehmet, *Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere göre Haberlerin Kabulü ve Reddi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- EBÛ HANİFE, Nu'mân b. Sâbit. *Müsnedü Ebî Hanîfe*. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutub el-Arabî, 1405/1984.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nasıruddin, *Silsiletü'l-ehadîsu'd-daiife ve'l-mevdua*. Riyad: Dâru'l-Mearif, 1988.
- ERUL, Bünyamin. "Telfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 400-401. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- el-EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbu'l-lugâ*. Mısır: Dâru'l-Mısrî, ts.
- FAZLUR RAHMAN, *İslam*, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- el-FETENÎ, Camaledin Muhammed Tahir b. Ali. *Mecmeu babri'l-envâr fi garâibi't-tenzîl ve letâifu'l-abbâr*. Matbaatu Meclisu Dairatu'l-Meâr el-Osmaniyye, 1967.
- FEYYÛMÎ, Muhammed b. Ali. *Kitâbu'l-misbâhi'l-münîr fi garâibi's-şerbi'l-kebîr li'r-râfî'*. Kahire: Matbaatu'l-Emiriyye, 1922.
- el-FİRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Meccüddîn. *el-Kâmûsü'l-mubtâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

- GÖRMEZ, Mehmet Görmez. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- el-HÂKİM, Muhammed en-Nisâbüri. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badıs*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.
- , *el-Müstedrek âle's-sabîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- el-HALEBÎ, Râdiyyüddîn b. İbrahim. *Kafî'ül-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*. Haleb: Mektebetü'l-Matbuâtü'l-İslamiyye, 1408.
- el-HALÎL b. AHMED, İbn Amr b. Temîm el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- el-HATÎB, Ali b. Sâbit el-Bağdadî. *el-Kifâye fî'ilmî'r-rivâye*. Haydarâbad: Dairatu'l-Mearif el-Osmaniyye, 1357/1938.
- , *el-Câmi' li-ablâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Riyâd: Mektebetü'l-Mearif, 1403/1982.
- el-HATTÂBÎ, Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*. Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- HANSU, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Kitabiyât, 2004.
- İTR, Nureddin. *Menbecü'n-Nakd*. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1997.
- İBN AMR, er-Rebî' b. Habîb. *el-Câmi'u's-sabîh*. Beyrut: Dâru'l-Hikme, 1415.
- İBN ABDİLBERR, İbn Abdullah b. Muhammed. *et-Tembîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*. Kurtuba: Müesssetü'l-Kurtuba, ts.
- , *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398.
- İBN CEMÂA, İbrahim b. Sadullah. *el-Menbulu'r-râvî fî Muhtasarı Ulûmu Hadîsi'n-Nebevî*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İBN EBU'D-DÜNYÂ, Muhammed b. Ubeyd. *et-Tevâzu' ve'l-humûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İBN FÂRİS, İbn Zekeriyya. *Makâyîsu'l-luga*. Kahire: Dâru'l-Fikr, ts.
- İBN FÛREK, Muhammed b. el-Hasen. *Müşkâlü'l-badıs ve beyânüh*. Beyrut: Âlimu'l-Kutub. 1985.
- İBN HACCÂC, Muhammed b. Nasır. *Ta'zîmu kadri's-salâh*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *et-Telâhu'l-habîr fî tabrici ehâdîsi'r-râfî'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavâzîhi Nubbeti'l-fiker*. Dımeşk: Matbaatu's-Sabah, 2000.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İBN HUZEYME, Muhammed b. İshâk. *Sabîh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1970.
- İBN KESİR, İsmail İmâdüddîn. *el-Bâ'sü'l-basîs şerbu İbtisâri 'ulûmi'l-badıs*. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1996.
- , *Tefsiru Kur'âni'l-azîm*. Mısır: Müessestü'l-Muhtâr, 1423.
- İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilu muhtelifi'l-badıs*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1974.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İBNU'L-MÛBÂREK, Abdullah el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühûd ve'r-rekâ'ik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İBN SEYYİDE, Ali b. İsmail. *el-Mubkem ve'l-mubhûtu'l-a'zam*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin Ahmed. *Ehâdîsü'l-kussâs*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1985.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. *Kitâbu'l-kussâs ve'l-müzekkirîn*. Lübnan: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1988.
- , *Kitâbu'l-mevzûât minel-badîsi'l-merfû'a*. Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1966.
- İBNU'S-SALÂH, İbn Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnu's-Salâh*. Kahire: Dâru'l-Mearif, 1989.
- , *Ulûmü'l-badıs*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2012.

- İBNU'D-DEYBA', Abdurrahman b. Ali eş-Şevkânî. *Temyîzü't-tayyib mine'l-habîs mim mâ yedûru 'alâ elsineti'n-nâs mine'l-hadîs*. Lübnan: Dâru'l-Kutub el-Arabî, 1405/1984.
- el-LAHMÎ, Ahmed b. Ferrâh. *Muhtasarü hilâfîyyâti'l-Beyhakî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1416.
- MÂLİK, İbn Enes b. Mâlik. *Muvatta'*. (Yahya b. Yahya), Kâhire: Mektebetü's-Safâ, 2001.
- MÜSLİM, Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sabîh*. Riyâd, Dâru's-Selâm, 2000.
- el-MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf. *el-Yevâkît ve'd-düerer şerbu Şerbi Nubbeti'l-fiker*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- MÜTTAKÎ el-HİNDÎ, Ali b. Abdulmelik. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. Müessesetü'r-Risale, 1981.
- en-NEHREVÂNÎ, İbn Zekeriyâ el-Muâfâ. *el-Celâsü's-sâlibu'l-kâfî ve'l-enüsü'n-nâsıbu's-şâfî*. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1993.
- en-NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- en-NEVEVÎ, Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutub el-Arabî, 1405/1984.
- ÖZAFŞAR, M. Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- er-RÂMİHÜR MÜZÎ, İbn Hallâd el-Hasen. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1984.
- SAĞLAM, İbrahim. *Müştebir Hadislerin Doğuşu, Gelişimi ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.
- es-SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed. *el-Makâsıdu'l-basene fî beyâni kesîrin mine'l-ebâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- , *Fetbu'l-muğîs bi-şerhi Elîyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- SUBHÎ es-SÂLİH, İbn İbrahim. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılabları*. trc. Yaşar Kandemir, Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- es-SÜLEYMANÎ, Ebû'l-Hasan Mustafa. *Cevâhirü's-süleymaniyye şerbu'l-Manzûmeti'l-Beykâniyye*. Riyad: Dâru'l-Keyân, 2005.
- es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994.
- , *Tabzîru'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs*. Beyrut: el-Kütübi'l-İslamiyye, 1984.
- , *ed-Düererü'l-müntesira fî'l-ebâdîsi'l-müştehire*, Riyad: İmaretu Şuunu'l-Mektebe, ts.
- , *Tenvîru'l-havâlık şerbu Muvatta' Mâlik*. Mısır: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübrâ , 1969.
- eş-ŞEYBÂNÎ, Muhammed. *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1983.
- et-TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983.
- TAHHÂN, Mahmud. *Teysîru Mustalabi'l-Hadis*. İstanbul: Dersaadet, 1994.
- TAKIYYÛ'L-Hakîm, Muhammed. *el-Usulü'l-âmmе li'l-fikri'l-mukâren*. Necef: Müessesetü Âli Beyt, 1979.
- , *Târibu Bağdâd*. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, 11: 391.
- TEMMÂM er-RÂZÎ, İbn Muhammed. *el-Fevâ'id*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412/1991.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u's- sabîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- ÜNAL, İsmail Hakkı. *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: DİB Yayınları, 1994.
- YARGI, Mehmet Ali, *Meşhûr Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.
- , *Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- YAVUZ, Adil, *Sebâvî ve el-Mekâsıdu'l-basene aldı eserinin Tenkîit ve Tablîlî*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993.
- ez-ZEBİDÎ, İbn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak. *Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *et-Tezkîra fî'l-ebâdîsi'l-müştehire*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- ez- ZÛRKÂNÎ, Muhammed b. Abdalbaki. *Mubatasaru'l-Mekâsıdi'l-basene fî beyani kesîrin mine'l-ebâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1403/1983.